

Отримано: 10.10.2019 р.

Прорецензовано: 25.10.2019 р.

Прийнято до друку: 10.11.2019 р.

e-mail: svitlana.hodzhal@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-29-40-48

Годжал С. Діяльність Марка Антоновича в Студентському товаристві національного солідаризму «Зарево». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 29. С. 40–48.

УДК: 930(477):929

Світлана Годжал

ДІЯЛЬНІСТЬ МАРКА АНТОНОВИЧА В СТУДЕНТСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЛІДАРИЗМУ «ЗАРЕВО»

У статті розглянуто діяльність Студентського товариства національного солідаризму «Зарево» та роль Марка Дмитровича Антоновича як засновника, активного діяча та провідника організації. Зокрема, проаналізовано основні вектори роботи «Зарева», встановлено внесок М. Антоновича у його створення, інституційну та ідеологічну розбудову, охарактеризовано найактивніший період діяльності товариства та визначено основні причини припинення діяльності.

Товариство було засноване 1949 р. в Мюнхені і його головою став М.Д. Антонович. Діяльність «Зарева» розповсюджувалася на території Європи, Північної Америки та Австралії. Членами товариства переважно були студенти, більшість яких пізніше стали відомими політично-громадськими діячами та вченими. Ідеологічним підґрунтям «Зарева» була доктрина національного солідаризму. Представники організації вважали, що саме національний солідаризм сприятиме в майбутньому творенню української незалежної соборної держави та покращить умови повноцінного національного розвитку українців. Ідеологічним наставником товариства був А. Мельник та ідеологія керованого ним Проводу українських націоналістів (ПУН). Основними напрямками роботи «Зарева» були організаційна, наукова, видавнича та громадська діяльність. Головною метою діяльності товариства була підготовка національно-свідомої молоді інтелігенції. Планувалося, що молодь, формування свідомості якої відбувається в межах діяльності товариства, буде фундаментом молоді української незалежної держави у політичній, економічній та культурних сферах.

Марко Антонович очолював організацію тривалий термін, протягом якого вмів організувати роботу «Зарева». Окрім головування у товаристві він очолював Літературну комісію та комісію зі студій відродження України в XIX і XX ст., які під його керівництвом були найактивнішими в організації. Водночас, протягом певного часу він був головним редактором друкованих органів організації: «Бюлетеню «Зарева»», «Листка дружби», журналу літературної комісії «Юність» та постійно дописував до цих видань.

Загалом діяльність М. Антоновича в «Зареві» і як керівника, і як члена фахових комісій була продуктивною, а тому дослідження цього аспекту його життя є важливим для розуміння інтелектуальної біографії вченого.

Ключові слова: Марко Антонович, «Зарево», «Розбудова держави», українська діаспора, студентство.

Svitlana Hodzhal

M. ANTONOVYCH'S ACTIVITY WITHIN THE STUDENT ASSOCIATION OF NATIONAL SOLIDARISM "ZAREVO"

The article is about the activity of Student association of national solidarism "Zarevo" the role of Marko Dmytrovych Antonovych as the founder, important figure and head of the association. In particular, main vectors of the association's activity are analyzed here, the M. Antonovych's contribution to foundation, institutional and ideological development of 'Zarevo' are stated, the most prosperous period of the association's activity is characterized, and main reasons for suspension of its activity are found out.

The association was founded in Munich in 1949 and M. Antonovych became its first chairman. "Zarevo"'s activity was extended to the territory of Europe, North America and Australia. Members of the association were mostly students, majority of whom later became notable political and public figures and scientists. The

doctrine of national solidarism was the ideological basis of "Zarevo". Representatives of the organization believed that national solidarism will facilitate creation of Ukrainian independent and united state and will improve the conditions of fully-fledged national development of the Ukrainians in future. The ideological mentor of association was A. Melnyk and the ideology of his Leadership of Ukrainian Nationalists (PUN). The main areas of "Zarevo"'s work were organizational, scientific, publishing and public activities. The main mission of the association was to prepare nationally conscious young intellectuals. It was planned that the youth that forms consciousness within the limits of activities of the association will be the foundation of young Ukrainian independent state in the political, economic and cultural spheres.

Marko Antonovich had headed the organization for a long period, during which he organized the work of "Zarevo" ably. Besides his presidency in association, he also chaired the Literary Commission and the Commission for Ukrainian Revival Studies in the 19th and the 20th centuries, which were the most active in the organization under his leadership. At the same time, during a specific period he was a chief editor of the press organs of the organization: "Zarevo's Bulletin", "Lystok Druzhyby" ("The Leaflet of Friendship"), literature commission's magazine "Yunist" ("The Youth") and an all-time writer for these publications. In general, M. Antonovich's activity both as a leader and as a member of professional commissions of "Zarevo" was productive, and for this reason, the research of this aspect of his life is important for understanding of the intellectual biography of the scholar.

Key words: Marko Antonovych, "Zarevo", state building, Ukrainian diaspora, studenthood.

Під час та після Другої світової війни на теренах Європи значно збільшилася кількість емігрантів з України. Розміщені в таборах для переміщених осіб, українці організовувались у товариства та гуртки за переконаннями. Чи не найчисельнішими об'єднаннями стали студентські організації. Серед них – Союз українських студентських організацій у Німеччині й Данцігу, Союз українських студентських товариств в Європі, Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) та ін. В 1949 р. на основі вищезазначених об'єднань було створено студентське товариство національного солідаризму «Зарево», керівником якого було обрано М. Антоновича. Сьогодні як діяльність організації, так і участь у ній М. Антоновича є недостатньо вивченим, а тому актуальним дослідницьким завданням.

Спеціальних досліджень, присвячених проблемі, немає, але окремі її аспекти розглядалися сучасними українськими дослідниками та представниками української зарубіжної історіографії. Одним із перших відомості про діяльність студентських об'єднань подав В. Маруняк [27]. Деякі аспекти функціонування студентських товариств висвітлені в «Енциклопедії українознавства» [22]. Монографію, присвячену діяльності Центральному союзу українського студентства [10] написав сам М. Антонович. Опосередковані відомості про діяльність товариств знаходимо в статтях Л. Винара [20], М. Плав'юка [30], В. Яніва [33].

Серед сучасних українських істориків найбільшу увагу діяльності «Зарева» присвятив острозький дослідник О. Бокайло [14; 15; 16; 17]. З наведеного історіографічного огляду стає зрозумілим, що питання внеску окремих осіб, зокрема М. Антоновича, в розбудову студентського руху та безпосередньо «Зарева» залишаються недостатньо дослідженими. Окремі згадки про це знаходимо в дисертаційних дослідженнях, присвячених членам товариства Л. Винару [32] та А. Жуковському [26], але вони фрагментарні. Тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю висвітлення організаційної, науково-видавничої та просвітницької діяльності М. Антоновича як одного з основоположників та першого керівника «Зарева», активного члена товариства. Відповідно, метою статті є охарактеризувати роль М. Антоновича в діяльності Студентського товариства національного солідаризму «Зарево».

Джерельну основу дослідження становлять звіти, ухвали, звернення, опубліковані в друкованих органах товариства «Бюлетені "Зарева"», «Листку дружби», «Розбудові держави», «Інформаційному листку». Наукову цінність для вивчення порушеної нами теми становлять спогади одного з найактивніших членів організації Б. Винара [1, 18].

28-29 травня 1949 р. в Мюнхені відбувся конгрес, організований українською націоналістичною молоддю з метою вшанування видатних політичних діячів, а саме першого голови організованого українського націоналістичного руху Євгена Коновальця та відомого державного діяча УНР Симона Петлюри, присвячений 23-й річниці смерті останнього. Під час зустрічі було закладено фундамент для створення «Зарева». Основоположниками об'єднання виступили чотири студентські організації: Українське студентське товариство (далі – УСТ) національного солідаризму «Січ» у Мюнхені, УСТ національного солідаризму в Регенсбурзі, УСТ національного солідаризму в Граці (Австрія) та УСТ

в Ерлянгені. У конгресі взяли участь представники ще не оформлених осередків у Тібенгені, Франкфурті та Авґсбурзі [1, арк. 4]. Всього – близько 80 учасників. Було прийнято ідеологічну платформу об'єднання українських студентських товариств національного соціалізму.

Під час Конгресу було обрано провід (правління) «Зарева», до якого ввійшли: провідник (голова) – М. Антонович; заступники – Петро Стерчо, Микола Плав'юк; секретарі – Аркадій Жуковський, Петро Шевченко; організаційний референт – Іван Жегуц; пресовий референт – Богдан Винар. Майже всі члени проводу згодом стали відомими громадсько-політичними діячами чи науковцями. Окрім того, на Конгресі виступили із доповідями члени новоствореного об'єднання та суспільно-політичні діячі: Ярослав Гринвас («До ситуації на Рідних Землях»), Марко Антонович («Наші завдання на ідеологічному фронті»), Аркадій Жуковський («Побудова та завдання студентської ідеологічної централі»), Дмитро Андрієвський («До української зовнішньої політики»). Всі доповіді були актуальними на той час та показали ідеологічне підґрунтя діяльності товариства.

Представники новоствореної організації вважали, що саме національний соціалізм дозволить українцям утворити незалежну соборну державу й створить умови для повноцінного національного розвитку. Ідеологічним наставником товариства був очільник Проводу українських націоналістів (ПУН) А. Мельник. Членами товариства було налагоджено двосторонній зв'язок між ПУН та «Заревом». Про це свідчить опубліковане на сторінках «Листка дружби» звернення полковника А. Мельника, в якому він висловлює подяку проводові, представництвам і тим клітинам (осередкам. – С.Г.) товариства, що висловили свої побажання з приводу 60-х роковин із Дня його народження: «... Підготовку, що досягнете тільки важкою працею над собою все в крицевій вірі в перемогу нашої Правди. На цьому шляху щастя Вам Боже, хай він допровадить Вас до заповітної нашої Меті, хай поверне Вас у повноті сил на звільнені українською зброєю від ворога рідні землі, у рідні пороги. Слава Україні!» [21, с. 1].

На думку активного діяча організації М. Плав'юка, основними причинами постанови «Зарева» стали ліквідація еміграційної централі і подальше оформлення у Центральний союз українського студентства [30, с. 101–104]. Вибраний провід на чолі з М. Антоновичем поставив на меті організаційно розбудувати товариство, визначити форми його роботи, а в подальшому – територіально розширити. Основна мета діяльності організації полягала у задоволенні суспільних, зокрема, наукових, культурних та політичних інтересів, які б сприяли вихованню соціально та політично активної молоді. А тому основними напрямками роботи товариства були: організаційний, науковий, видавничий та громадський.

«Зарево» об'єднувало молодь із різними зацікавленнями, тому логічним був розподіл на фахові комісії, які функціонували під головуванням найбільш досвідченого провідника. Керівники фахових комісій мали організовувати нові клітини товариства на місцях, інформувати провід «Зарева» про культурні, наукові та політичні здобутки членів та сприяти публікації цих напрацювань у друкованих органах товариства.

Дані про діяльність комісій подає А. Жуковський в спеціальній рубриці, де детально характеризує кожну з існуючих. Так, станом на 1951 р. було 14 фахових комісій, з яких про діяльність восьми не було подано жодної інформації, окрім керівника та назви. Найактивнішими були: комісія студій відродження України (керівник – М. Антонович), економічна (керівник – Б. Винар), комісія відбудови України (керівник – А. Жуковський), літературна комісія (керівник – Л. Винар), комісія міжнародної політики (керівник – М. Антохій). Члени вищеназваних фахових комісій активно працювали над публікацією результатів їх роботи на сторінках періодичних видань товариства, організацією літературних вечорів, проведенні різних акцій, влаштували бібліотеку в Парижі та в Левені [24, с. 26–27].

Члени історичної комісії під керівництвом Л. Винара активно працювали у видавничій та організаційній сферах (остання передбачала проведення різних імпрез та конференцій), видавництві різних проектів. Так, планувалось видання збірника, присвяченого українській історіографії періоду 1945–1960 рр. У написанні розділів до збірника мали взяти участь О. Оглоблин, М. Антонович, Я. Пастернак, М. Ждан, Л. Винар, А. Жуковський, Б. Цюцюра, Н. Полонська-Василенко, В. Дорошенко [1, арк. 1]. Історична комісія «Зарева» видавала збірники до святкування пам'ятних історичних дат та до ювілеїв вчених, письменників, громадських діячів. Л. Винар для видання альманаху збирав матеріали з нагоди святкування 80-ліття Н. Полонської-Василенко, 70-ліття П. Курінного, 80-ліття М. Міллера. З нагоди 5-ліття смерті письменника О. Грицяя планувалось видання монографії, на видання якої збиралися кошти [1, арк. 1]. Праця була видана Л. Винарем в Клівленді у 1960 р. як результат

роботи літературної комісії. Історична комісія під проводом Л. Винара влаштувала конференції, засідання та різні сесії. Марко Дмитрович як голова товариства брав безпосередню участь у таких засіданнях. Так, наприклад, 2-3 липня 1955 р. він виступив на сесії історичної комісії «Зарева» з доповіддю «Політична діяльність наших шестидесятників» [1, арк. 4].

М. Антонович певний час був головою літературної комісії, а секретарем – Л. Винар, про що згадує Б. Винар у своїх спогадах та вказує, що на початку 1950-х рр. ця комісія була однією із найактивніших. Члени літературної комісії публікували свої роботи в «Інформаційному листку», який з третьої частини (випуску) носив назву «Юність». Тут мали можливість друкувати свої твори та перші проби пера як студенти, так і поважніші члени організації. Серед дописувачів зустрічаємо прізвища Л. Винара, Е. Андіївської, П. Карпенка-Криниці, О. Грицяя. М. Антонович у вступному слові до «Інформаційного листка» за 1950 р. просив із розумінням поставитися до перших проб пера молодих літераторів та митців, адже в майбутньому вони стануть кісткою інтелігенції в молодій незалежній українській державі [5, с. 4].

Діяльність комісій «Зарева» піддавалася критиці членами товариства. Серед зауважень, які висував до організації роботи комісії А. Жуковський, було те, що не всі члени «Зарева» при заповненні анкет вказали, в якому напрямі планують працювати. А дехто обрав для роботи забагато комісій і в жодній не брав активної участі. З цією проблемою зіштовхнувся і М. Антонович як провідник організації, і він постійно шукав способи активізувати роботу членів фахових комісій.

Основним завданням «Зарево» було «вирощування кадрів, що, як в ідейно-моральному, так і в фахово-інтелектуальному відношеннях будуть здібні взяти активну участь у процесах підготовки, визволення, закріплення та розбудови Української Держави» [30, с. 103]. Фактично планувалося, що молодь, формування якої відбувається в умовах діяльності товариства, буде кісткою молоді української незалежної держави у політичній, економічній та культурній сферах.

Організаційна діяльність товариства полягала у включенні до нього інших студентських організацій, створення нових клітин та згуртуванні української студентської молоді навколо студентських центрів у великих європейських містах (Париж, Рим, Лондон, Стокгольм) [23, с. 26–27]. Так, у період становлення товариства в 1950–1951 рр. за керівництва М. Антоновича були створені клітини в США (Нью-Йорк, Клівленд), Канаді (Торонто, Монреаль), Франції (Париж, Нансі), Австрії (Леобен), Англії (Ольдгайм) [8, с. 13]. Окрім того, чисельно збільшились клітини товариства в Англії, що позитивно вплинуло на його діяльність.

Окремою ділянкою роботи «Зарева» була допомога українським студентам, які опинились у важкому матеріальному становищі. Вона проводилася за посередництвом Стипендійного фонду ім. О. Ольжича, який розвивав свою працю під проводом Петра Стерча з осідком централі в Чикаго [30, с. 103]. Цей фонд наповнювався завдяки пожертвам членів товариства, котрі мали б задекларувати суму, яку вони могли б періодично жертвувати на потреби організації. Крім того, кошти витрачалися на організацію конференцій та різних імпрез, видання друкованої продукції, на різдвяні подарунки для студентської молоді з Європи. Звіт по використанню коштів публікувався в «Листку дружби» [31, с. 28–36].

Зарев'яни влаштували академічні вечори на актуальні теми, які були пов'язані з відзначенням дат визначних подій, або на пошану громадсько-політичних, культурних діячів та вчених. У річницю оголошення самостійності та соборності української державності та бою під Крутами представництво «Зарева» в Німеччині влаштувало Святочну Академію. У програму входили доповідь Дмитра Андіївського та сольні виступи оперних співаків, а 15 квітня 1951 р. у великій залі місцевої ратуші було влаштовано під протекторатом УВУ Шевченківський концерт [17, с. 248]. Схожі заходи щодо вшанування пам'яті полеглих під Крутами проводили клітини «Зарева» на території США, при чому до цих акцій долучались інші молодіжні організації [14, с. 74].

Постійним тематичним заходом було вшанування пам'яті О. Ольжича як письменника та «духовного Патрона нашого об'єднання» [19, с. 40]. Пам'яті ідеологічних «наставників» С. Петлюри та Є. Коновальця була присвячена Академія, що відбулася 3 червня 1951 р. На академічному вечорі в Балтіморі, проведеному місцевою клітиною «Зарева» 28 січня 1967 р., було відзначено соту річницю з дня народження історика, політичного та громадського діяча М. Грушевського [16, с. 83].

Серед основних завдань наукової діяльності було розробляти ті ділянки науки, які були або малодосліджені, або досліджувались лише в рамках, які дозволяла радянська влада. Так, М. Антонович у своїй праці «Наші завдання на ідеологічному фронті» вказує, що було б доцільним вивчення фі-

лософії (де є основоположні принципи побудови держави), вивчення античного світу та активізація досліджень в таких ділянках науки як джерелознавство та українознавство [11, с. 19–20].

Окремим напрямком роботи товариства була організація тематичних конференцій. Для прикладу, однією з найбільших стала конференція історичної комісії «Зарева», що була проведена за ініціативи М. Антоновича та Л. Винара 2-3 липня 1955 р. У ній взяли участь та виступили із доповідями Я. Пастернак («Наука та псевдонаука в археологічних досліджах»), П. Грицак («Суть українського історичного процесу у середньовіччі»), О. Оглоблин («Василь Капніст»), М. Антонович («Політична діяльність наших шістдесятників»), П. Стерчо («Непошанування принципу самоозначення при включенні Карпатської України до ЧСР»). Загалом, у конференції взяли участь понад 60 осіб (Б. Винар вказує, що в той час в Торонто було дуже спекотно, проте, незважаючи на це, приїхала значна кількість учасників) [1, арк. 36]. Крім того, під час роботи конференції відбулася зустріч членів «Зарева» з різних осередків США та Канади.

Завданням товариства було не лише досліджувати наукові проблеми, а популяризувати Україну в світі та в потрібний момент мати необхідну теоретичну та практичну бази для відновлення науки на теренах незалежної України. В руслі видавничої діяльності, як зазначається у вступній статті «Листка дружби» за 1951 р., основними напрямками роботи було «дописування членства «Зарева» до друкованого органу товариства, розбудова фінансової бази для видавничих справ, налагодження оперативної сітки кольпортажу (розповсюдження, продажу. – С.Г.) наших видань» [28, с. 2]. Праці членів комісії друкувалися на сторінках бюлетеня «Зарева» (було надруковано три номери). З четвертим числом бюлетень було видано як квартальний журнал під назвою «Розбудова держави». Редакторами журналу були М. Антонович (1949–1954 рр.) та Б. Винар (1954–1957 рр.). Останній 22 номер з'явився за редакцією М. Антоновича в Торонто в 1958 р. [15, с. 334–337]. Незалежно від того, літературна комісія видавала свій журнал «Юність», а економічна комісія – «Інформаційний листок». Зв'язок із членством Товариства підтримував Центральний Провід за допомогою неперіодичного «Листка дружби», де друкувались його «урядові повідомлення». Видавнича діяльність товариства, як бачимо зі звіту М. Антоновича, мала недоліки. Це фінансові та технічні труднощі, перебування пресового референта та провідника далеко один від одного та членів товариства [8, с. 14].

У 1950 р. найактивніші члени товариства, а саме П. Стерчо та Б. Винар переїжджають у США, а М. Плав'юк та М. Антонович – до Канади. В той же час як А. Жуковський (проживав у цей час в Австрії) та П. Дорожинський (перебував у Німеччині) проводили активну діяльність осередків на території Європи. Розпорошення членів Проводу мало як негативні, так і позитивні наслідки. Серед переваг варто назвати те, що розширилися географічні межі діяльності членів «Зарева». Але віддаленість членів Проводу один від одного гальмувала видавничу діяльність та погано впливала на комунікацію між ними.

Марко Антонович як голова «Зарева» брав участь у всіх формах його діяльності. Зокрема, він опікувався зв'язком між членами товариства. Хоча члени проводу перебували на різних континентах і не могли проводити збори постійно за безпосередньої присутності, засідання відбувались кореспонденційним шляхом (як, зокрема, засідання проводу «Зарева» від 20 березня 1951 р.) [25, с. 5].

Окрім того, робота по влаштуванню різних конференцій та вечорів також перебувала під контролем Марка Дмитровича (так, про перенесення дати та часу проведення Річної Конференції «Зарева» з 26-27 травня 1951 р. на 30.06-01.07.1951 р. в Торонто), про що повідомлялось у друкованому органі товариства [7, с. 11]. М. Антонович у публікаціях на сторінках видань «Зарева», виступав не лише як вчений, а й як провідник організації – від імені Проводу (так як у випадку перенесення дат конференції). Оскільки, організація мала націоналістичний напрям, то і її діяльність, переважно, була присвячена націоналістично-патріотичному вихованню молоді та ідеологічному наставництву. М. Антонович у 1950 р. від імені організації закликав святкувати 60-ті роковини від дня народження голови Проводу Українських націоналістів полковника Андрія Мельника. При цьому, всі святкування мали бути влаштовані в закритому товаристві на рівні клітин, на які заохочувалось запрошувати «інші націоналістичні організації на своїх теренах» [29, с. 6].

М. Антонович був автором багатьох статей та заміток в бюлетені «Зарева», «Листку дружби» та «Розбудові держави» (24 публікації). Їх варто поділити на три групи: 1) інформація щодо діяльності товариства, плани та звіти роботи комісії та «Зарева» загалом; 2) рецензії на різні праці; 3) його наукові та науково-публіцистичні твори.

У бюлетені «Зарева» за 1949 р. М. Антонович публікує три програмні документи, в яких зазначається ідеологічне підґрунтя діяльності товариства та план роботи комісії, яку він очолював. У «Листку дружби» за 1951 р. опубліковано звіт М. Антоновича з роботи за 1950–1951 рр. У ньому діяльність товариства від заснування і до 1951 р. він поділяє на три етапи: період від Другого з'їзду до ідеологічної конференції доросту в Берхтесгадені, перехідний період від липня до жовтня 1950 р., період до берхтесгаденської конференції та коротко характеризує діяльність товариства. Окремими пунктами звітує про працю комісій та товариств, позитивні сторони та недоліки видавничої діяльності та фінансове становище [8, с. 10–14]. Після 1955 р. інформацію про діяльність товариства Марко Дмитрович не публікує, адже він перестав бути провідником «Зарева», лише статті, замітки та рецензії.

Серед статей та заміток, які опублікував М. Антонович на сторінках періодичних видань «Зарева» протягом 1950–1958 рр., зацікавлення викликають такі як: «В. Липинський і демократія» [4], «Історіософія Юліяна Вассіяна (Спроба характеристики)» [9], «Проф. д-р Микола Вікул 1888–1935. Його життя й ідеологічна діяльність» [13], «Нотатки про Свидницького» [12], «До етимології назви слов'ян» [6] та ін. Аналіз публікацій вченого дає нам можливість дослідити коло його наукових зацікавлень у певний період життя.

Рецензії та огляди М. Антонович писав на праці, які викликали в нього інтерес. Він позитивно оцінює роботу авторів, які є дописувачами таких журналів як «Богослов» та «Most». Цінні матеріали для членів «Зарева», на думку Марка Дмитровича, містяться у книзі З. Книша «Історія української політичної думки до кінця XVIII ст.». З пересторогою ставиться до видання «О. Ольжич. Поезії», які укладені і видані О. Лашенком, вказуючи на недоліки, які необхідно було врахувати при публікації праць О. Ольжича. Загалом, М. Антонович, у рецензіях та оглядах на різні теми, статтях розкривається як фаховий дослідник, який має енциклопедичні знання та якісну мовну підготовку.

Після переїзду багатьох членів «Зарева» з Європи до Америки, діяльність організації поширюється і на цих теренах. За дослідженнями О. Бокайла, з ініціативи П. Стерча та дозволу провідника «Зарева» М. Антоновича, діяльність клітин починає активізуватися та поширюватися на території США, проте більшість діяли легально під егідою Організації державного відродження України (ОДВУ), а крайовий провідник у той же час автоматично ставав і членом Центральної Управи ОДВУ [14, с. 73]. У період найбільшої активності організаційна схема «Зарева» (1953 р.) виглядала наступним чином [30, с. 104]:

Структурна одиниця	Відповідальна особа	Місце перебування	Функції
Центральний провід	М. Антонович	Монреаль	Підтримував зв'язок з країнами Південної Америки та Австралії. Відповідальний за діяльність клітин «Зарева» в Канаді.
Європейське представництво «Зарева»	П. Дорожинський	Мюнхен, Париж	Скеровував роботу клітин в Німеччині, Австрії, Франції, Англії, Бельгії, Швейцарії, Італії, Іспанії та скандинавських країнах.
Клітини «Зарева» в США	Б. Винар	Клівленд	Організував роботу клітин в Клівленді, Сент-Пол, Чикаго, Нью-Йорку.

У 1955 р. М. Антонович звітувався про діяльність організації на загальних зборах «Зарева» в Європі, де були представники організації з Німеччини, Франції, США, Канади, Бельгії, Аргентини. Цей з'їзд проводив А. Жуковський і на ньому головою товариства було переобрано П. Дорожинського замість М. Антоновича, хоча останній і далі продовжував активно займатися справами організації в Канаді та США. 31 січня – 01 лютого 1956 р. на Всеамериканському з'їзді «Зарева» в Нью-Йорку М. Антонович звітував про видавничу діяльність як окрему ділянку роботи товариства і виступив із доповіддю «Пресово-видавничі спроби» [1, арк. 44]. Після того його діяльність в товаристві йде на спад. У 1954 р. редактором «Розбудови держави» стає Б. Винар, хоча М. Антонович ще лишається у складі редакційної колегії і останній номер журналу вийшов у 1958 р. за його редакцією. Зменшення активності М. Антоновича в діяльності товариства пояснюється тим, що після його переїзду до Канади, він намагається забезпечити родину на належному рівні, дружина в цей час навчається, опановуючи фах бібліотекаря, а тому Марко Дмитрович, працюючи і доглядаючи трьох малолітніх дітей, не завжди має достатньо часу для організаційно-наукової діяльності.

М. Антонович не полишав спроб відродити роботу «Зарева». Так, у листі до А. Жуковського від 23 червня 1959 р., він подає пропозиції щодо діяльності організації як студентського об'єднання. Серед основних тез було створити т. зв. сеньйорат зі старших членів-засновників «Зарева», утворити нові клітини товариства, які були б тематично актуальними, відродити видавництво журналу «Розбудова держави», а головним редактором обрати О. Зінкевича [3]. Проте, спроби активізації роботи членів товариства не мали позитивних наслідків.

Основною причиною припинення діяльності «Зарева» є те, що багато хто з його членів вже перестав бути студентом, «переріс» організацію, а тому кількість членів товариства зменшувалась. Сам М. Антонович пояснював в листі до П. Дорожинського від 9 січня 1971 р., чому відмовився очолювати «Зарево»: «Як ти напевне пригадуєш, я уступив (чи якщо хочеш сказати резигнував) з посту голови сеньйорату Зарева чи академічного Зарева у 1969 р., коли ніхто, крім Тебе і, здається, Любка Винара не відгукнувся на мій заклик відзначити 20-тиріччя нашої організації. Я не можу бути головою мертвої організації. Волю бути звичайним членом живої. Тому я дуже радо допоможу в організації з'їзду і в усякій праці Зарева, але поки не повіє новий вогонь, я від керівництва в організації рішуче відмовляюся, хоч дуже радо працюватиму для розбурхання ...» [2, арк. 1].

Остання згадка про діяльність «Зарева» в США припадає на 1982 р., адже більшість членів організації поступово стають активними діячами інших установ, організацій та товариств: Українського історичного товариства, Наукового товариства імені Шевченка в Америці та Української вільної академії наук.

Діяльність Студентського товариства національного солідаризму «Зарево», яка проходила у науковому, організаційному та видавничому напрямках була продуктивною і поширювалася на більшість країн Європи, Америки та Австралії, де були представлені українські емігранти. Робота різних фахових комісій полягала в організації конференцій, вечорів, видавництва різних збірників, публікацією праць у своїх же періодичних виданнях. Роль М. Антоновича в діяльності товариства від самого початку була значною. Він був одним із ідейних батьків товариства, головою комісії (літературної та Студій відродження України в XIX і XX ст.), постійним дописувачем періодичних видань товариства. Найактивніший період діяльності товариства припадає на першу половину 1960-х років, коли М. Антонович був провідником організації. Це відображається у звітах з роботи товариства та в спогадах одного із найактивніших учасників об'єднання Б. Винара. Завдяки діяльності товариства було закладено основи дружби між М. Антоновичем та Л. Винарем, що пізніше вилилось у їх плідну наукову співпрацю. Крім того, діяльність молоді в організації сприяла формуванню їх національної ідентифікації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Українського Історичного Товариства (УІТ). Ф. «Спогади». Винар Б. Зарево і «Розбудова держави». Споми́ни. 75 арк.
2. Архів УІТ. «Архів М. Антоновича». Лист М. Антоновича до П. Дорожинського від 9 січня 1971 року. 1 арк.
3. Архів УІТ. «Архів М. Антоновича». Лист М. Антоновича до А. Жуковського від 23.06.1959 р. 1 арк.
4. Антонович М. В. Липинський і демократія. *Розбудова держави. Бюлетень Зарева*. Монреаль, 1953. Ч. 2 (10). С. 20–24.
5. Антонович М. Вступне слово. *Інформаційний листок літературної комісії*. Мюнхен, 1950. Ч. 2. С. 3–4.
6. Антонович М. До етимології назви слов'ян. *Розбудова держави*. Торонто, 1958. Р. X. Ч. 22. С. 64.
7. Антонович М. З останньої хвилини... *Листок дружби*. Монреаль; Лорейн. 1951. Ч. 6 (1). С. 11.
8. Антонович М. Звіт провідника «Зарева» за час від 21 травня 1950 до 30 червня 1951 рр. *Листок дружби*. Монреаль; Клівленд; Париж; Мюнхен. 1951. Ч. 7 (2). С. 10–14.
9. Антонович М. Історіософія Юліана Вассіяна (Спроба характеристики). *Розбудова держави. Бюлетень Зарева*. Клівленд, 1954. Р. VI. Ч. 1 (12). С. 2–11.
10. Антонович М. Нарис історії ЦЕСУС-у, 1921–45. Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто, 1976. 57 с.
11. Антонович М. Наші завдання на ідеологічному фронті. *Бюлетень «Зарево»*. Мюнхен, 1949. Ч. 1. С. 18–24.
12. Антонович М. Нотатки про Свидницького. *Розбудова держави*. 1957. Р. IX. Ч. 20. С. 7–15.
13. Антонович М. Проф. д-р Микола Вікул. 1888–1935. Його життя й ідеологічна діяльність. *Розбудова держави*. 1955. Р. VII. Ч. 1 (16). С. 21–36.
14. Бокайло О. Громадська, культурна, наукова та освітня діяльність ОУАТНС «Зарево» на території США. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2015. Вип. 23. С. 72–79.

15. Бокайло О. «Бюлетень Зарево» та «Розбудова держави» як періодичні видання організації «Зарево». *Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27-28 вересня 2016 р. м. Острозьк*. Острозьк, 2016. С. 334–337.
16. Бокайло О. Вшанування пам'яті М.С. Грушевського організацією «Зарево». *Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М.С. Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острозьк)*. Острозьк, 2016. С. 83–85.
17. Бокайло О. Початковий етап діяльності організації «Зарево» (1949–1951 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острозьк, 2013. Вип. 20. С. 246–249.
18. Винар Б. Моє життя – спомини. Денвер: Українське Академічне Видавництво, 2003. 548 с.
19. Винар Б. Хроніка. *Листок дружби*. Монреаль; Клівленд; Париж; Мюнхен, 1951. Ч. 7 (2). С. 40–42.
20. Винар Л. Історична Комісія «Зарева». *Смолоскип*. 1963. Т. 15. Ч. 3 (100). С. 12–13.
21. Голова ПУН полк. А. Мельник до проводу «Зарева». *Листок дружби*. Монреаль; Чикаго, 1951. Ч. 4–5. С. 1.
22. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–1957. Т. 2. 800 с.
23. Жуковський А. Завдання та побудова централі українських студентських товариств «національного солідаризму». *Бюлетень «Зарево»*. Мюнхен, 1949. Ч. 1. С. 25–31.
24. Жуковський А. Сторінка комісії. Звіт з діяльності комісії «Зарева» від 25 травня 1950 р. до 01 червня 1951 р. *Листок дружби*. Монреаль; Клівленд; Париж; Мюнхен, 1951. Ч. 7(2). С. 26–27.
25. З діяльності «Зарева». *Листок дружби*. Монреаль; Лорейн, 1951. Ч. 6 (1). С. 5.
26. Корнійчук Л. Громадсько-політична та наукова діяльність Аркадія Жуковського : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Острозьк, 2012. 252 с.
27. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. 2: Роки 1952–1975. Київ: Вид-во Олени Теліги, 1998. 128 с.
28. Наші позиції. До відома фізичним і правним членам «Зарева». *Листок дружби*. Монреаль; Чикаго, 1951. Ч. 4-5. С. 2.
29. Обіжник до Проводів правних членів, зв'язкових і фізичних членів ОУСТНС «Зарево». *Листок дружби*. Монреаль; Чикаго, 1950. Ч. 3. С. 6.
30. Плав'юк М. Зарево. Об'єднання Українських Академічних Товариств Національного Солідаризму. *Календар-альманах «Нового шляху» на 1953 рік*. Вінніпег, 1953. С. 104.
31. Стерчо П. Сторінка стипендійного фонду ім. О. Ольжича. Звідомлення з діяльності та фінансових оборотів за час від серпня 1950 р. по 30.6.1951. *Листок дружби*. Монреаль; Клівленд; Париж; Мюнхен, 1951. Ч. 7 (2). С. 28–36.
32. Хеленюк А. Любомир Винар як дослідник історії та історіографії: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2010. 243 с.
33. Янів В. Українська студентська преса (Історично-бібліографічний нарис). Із факсиміле найголовних сторінок 18 журналів. *Студії та матеріали до новішої української історії*. Мюнхен, 1983. Т. 2. С. 36–95.

References

1. Arkhiv Ukrainkoho istorychnoho tovarystva (UIT). F. «Spohady». Wynar B. Zarevo i «Rozbudova derzhavy». Spomynu. 75 ark.
2. Arkhiv UIT. «Arkhiv M. Antonovycha». Lyst M. Antonovycha do P. Dorozhynskoho vid 9 sichnia 1971 roku. 1 ark.
3. Arkhiv UIT. «Arkhiv M. Antonovycha». Lyst M. Antonovycha do A. Zhukovskoho vid 23.06.1959 r. 1 ark.
4. Antonovych M. V. Lypynskiy i demokratsiia. *Rozbudova derzhavy. Biuletyn Zareva*. Montreal, 1953. Ch. 2 (10). S. 20–24.
5. Antonovych M. Vstupne slovo. *Informatsiinyi lystok literaturnoi komisii*. Miunkhen, 1950. Ch. 2. S. 3–4.
6. Antonovych M. Do etymolohii nazvy slovian. *Rozbudova derzhavy*. Toronto, 1958. R. X. Ch. 22. S. 64.
7. Antonovych M. Z ostannoii khvylyny... *Lystok druzhby*. Montreal; Lorein, 1951. Ch. 6 (1). S. 11.
8. Antonovych M. Zvit providnyka «Zareva» za chas vid 21 travnia 1950 do 30 chervnia 1951 rr. *Lystok druzhby*. Montreal; Klivlend; Paryzh; Miunkhen, 1951. Ch. 7 (2). S. 10–14.
9. Antonovych M. Istoriosofiia Yuliiiana Vassyiana (Sproba kharakterystyky). *Rozbudova derzhavy. Biuletyn Zareva*. Klivlend, 1954. R. VI. Ch. 1 (12). S. 2–11.
10. Antonovych M. Narys istorii TsESUS-u, 1921–45. Miunkhen; Niu-York; Toronto, 1976. 57 s.
11. Antonovych M. Nashi zavdannia na ideolohichnomu fronti. *Biuletyn «Zarevo»*, Miunkhen, 1949. Ch. 1. S. 18–24.
12. Antonovych M. Notatky pro Svydnytskoho. *Rozbudova derzhavy*. 1957. R. IX. Ch. 20. S. 7–15.
13. Antonovych M. Prof. d-r Mykola Vikul 1888–1935. Yoho zhyttia i ideolohichna diialnist. *Rozbudova derzhavy*. 1955. R. VII. Ch. 1 (16). S. 21–36.
14. Bokailo O. Hromadska, kulturna, naukova ta osvitiina diialnist OUATNS «Zarevo» na terytorii SSHA. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky»*. Ostroh, 2015. Vyp. 23. S. 72–79.
15. Bokailo O. «Biuletyn Zarevo» ta «Rozbudova derzhavy» yak periodychni vydannia orhanizatsii «Zarevo». *Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia: tezy dopovidei VIII Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, 27-28 veresnia 2016 r. m. Ostroh*. Ostroh, 2016. S. 334–337.
16. Bokailo O. Vshanuvannia pamiati M.S. Hrushevskoho orhanizatsiieiu «Zarevo». *Mizhnarodna naukova konferentsiia do 150-littia M. S. Hrushevskoho: tezy dopovidei (17 veresnia 2016 r., m. Ostroh)*. Ostroh, 2016. S. 83–85.

17. Bokailo O. Pochatkovyi etap diialnosti orhanizatsii «Zarevo» (1949–1951 rr.). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky»*. Ostroh, 2013. Vyp. 20. S. 246–249.
18. Wynar B. Moie zhyttia – spomyny. Denver: Ukrainske Akademichne Vydavnytstvo, 2003. 548 s.
19. Wynar B. Khronika. *Lystok druzhby*. Montreal; Klivlend; Paryzh; Miunkhen, 1951. Ch. 7 (2). S. 40–42.
20. Wynar L. Istorychna Komisiia «Zareva». *Smoloskyp*. 1963. T. 15. Ch. 3 (100). S. 12–13.
21. Holova PUN polk. A. Melnyk do provodu «Zareva». *Lystok druzhby*. Montreal; Chikaho, 1951. Ch. 4–5. S. 1.
22. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna: [v 11 t.] / Naukove tovarystvo imeni Shevchenka; hol. red. prof., d-r Volodymyr Kubiiiovych. Paryzh; Niu-York: Molode zhyttia; Lviv; Kyiv: Hlobus, 1955-1957. T. 2. 800 s.
23. Zhukovskyi A. Zavdannia ta pobudova tsentrali ukrainskykh studentskykh tovarystv «natsionalnoho solidaryzmu». *Biuletyn «Zarevo»*. Miunkhen, 1949. Ch. 1. S. 25–31.
24. Zhukovskyi A. Storinka komisii. Zvit z diialnosti komisii «Zareva» vid 25 travnia 1950 r. do 01 chervnia 1951 r. *Lystok druzhby*. Montreal; Klivlend; Paryzh; Miunkhen, 1951. Ch. 7 (2). S. 26–27.
25. Z diialnosti «Zareva». *Lystok druzhby*. Montreal; Lorein, 1951. Ch. 6 (1). S. 5.
26. Korniiichuk L. Hromadsko-politychna ta naukova diialnist Arkadiia Zhukovskoho: dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01. Ostroh, 2012. 252 s.
27. Maruniak V. Ukrainska emihratsiia v Nimechchyni i Avstrii po Druhii svitovii viini. T. 2: Roky 1952–1975. Kyiv: Vyd-vo Oleny Telihi, 1998. 128 s.
28. Nashi pozytsii. Do vidoma fizychnym i pravnym chlenam «Zareva». *Lystok druzhby*. Montreal; Chikaho, 1951. Ch. 4-5. S. 2.
29. Obizhnyk do Provodiv pravnykh chleniv, zviazkovykh i fizychnykh chleniv OUSTNS «Zarevo». *Lystok druzhby*. Montreal; Chikaho, 1950. Ch. 3. S. 6.
30. Plaviuk M. Zarevo. Obiednannia Ukrainskykh Akademichnykh Tovarystv Natsionalnoho Solidaryzmu. *Kalendar-almanakh «Novoho shliakhu» na 1953 rik*. Winnipeg, 1953. S. 104.
31. Stercho P. Storinka stypendiinoho fondu im. O. Olzhycha. Zvidomlennia z diialnosti ta finansovykh oborotiv za chas vid serpnia 1950 r. po 30. 6. 1951. *Lystok druzhby*. Montreal; Klivlend; Paryzh; Miunkhen, 1951. Ch. 7 (2). S. 28–36.
32. Kheleniuk A. Liubomyr Wynar yak doslidnyk istorii ta istoriohrafii: dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, 2010. 243 s.
33. Yaniv V. Ukrainska studentska presa (Istorychno-bibliohrafichniy narys). Iz faksymile naholovnykh storin 18 zhurnaliv. *Studii ta materialy do novishoi ukrainskoi istorii*. Miunkhen, 1983. T. 2. S. 36–95.